

**ERZURUM İLİNDE KIRSAL KESİMDEN GÖÇ VE TARIMSAL İŞLETMELER ÜZERİNE
ETKİLERİ**

Prof. Dr. Cahit KARAGÖLGE *

Yrd. Doç. Dr. Kenan PEKER *

ÖZET

Kırsal kesimden göçün değişik açılardan incelendiği araştırmalarda göçün önlenmesinde tarım sektörünün önemli olduğu ve konunun bu çerçevede ele alınması önerilmektedir. Belirtilen doğrultuda bu araştırmada göçün sonuçları tarımsal işletmecilik açısından ele alınmış ve konuyla ilgili gerekli düzenlemeler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Neticede, araştırma yöresinde kırsal kesimden göçün tarım işletmelerinde henüz ciddi derecede olumsuz yapısal değişimlere yol açabilecek boyutta olmadığı ve göçün işletmelerin arazi kazanımına, tarımda emek verimini artırmaya ve tarıma dayalı sanayiinin gelişmesine olumlu etki yaptığı görülmüştür.

1. GİRİŞ

Türkiye’de 1950’li yıllarda başlayan kırsal kesimden göç 1960’lı yılların sonuna kadar hızlı kentleşme, endüstriyel gelişme ve kalkınmanın lokomotifi olarak değerlendirilmiş ve desteklenmiştir. Ancak, zaman içerisinde göçün olumsuz etkileri çığ gibi büyümeye başlamıştır. Göç veren yörelerdeki nüfus ve sermaye kaybı bu bölgeleri giderek yoksullaştırmaktadır. Göç alan yörelerde ise işsizlik, çarpık yapılaşma, gecekondu ve geleneksel kent kültürünün yıkılması gibi sorunlar çözümü giderek güçleşen boyutlara ulaşmaktadır. Göç olgusunun kırsal kesimin itici ve kentsel kesimin çekici yanları var olduğu sürece de devam edeceği bir gerçektir. Bu itme ve çekme süreci yani göç olayı ekonomiden kültüre, sağlıktan eğitime ve çağdaş hizmetlerden yararlanmaya kadar pek çok alanı etkilemektedir. Bu nedenledir ki göç artık günümüzde Türkiye’nin en önemli sorunları arasında yer almakta ve konuyla ilgili her alanda araştırmalar yapılmaktadır.

Bugün sosyologlar başta olmak üzere ekonomistler, yöneticiler, şehir ve nüfus bilimcileri göç, göçün nedenleri ve sonuçları, göç alan ve veren toplumların yapıları vb. konularla yakından ilgilenmektedirler. Neticede gelinen aşama; göçün yıkıcı sonuçlarının olduğu ve düzenlemelere ihtiyacın elzemliği. Örneğin, sosyologlar Türkiye’de 1960’lı yıllardaki hızlı iç göçün ülkenin geri kalmasına sebep olduğunu vurgulamaktadırlar. Şöyle ki köyden şehirlere göç eden insanlar, bir taraftan şehrin trafiği, giyim tarzı, beslenme vb. yaşantısına uyum sağlayamazken diğer taraftan da şehirliler tarafından dışlanınca dört duvar arasına çekilmişlerdir. Bir neslin uzun süre evine hapis olması geri kalmışlığın sebepleri arasında belirtilmektedir. Benzer konuda çevreciler ise göçün olumsuz sonucunu; bir gün bulunduğu coğrafyayı terk etmeyi amaçlayan kişilerin çevreyi korumadıklarını, kaynakları hor kullandıklarını, yaşanan olumsuzluklara duyarsız kaldıkları şeklinde ifade etmektedirler. Ayrıca, köy yerinde yaşam standardının homojen olması sebebiyle nispeten mutlu olan insanın, şehirlere yaşam standardı çok yüksek insanları görerek “varlık içerisinde yokluk” hissiyle gasp, soygun, hırsızlık vb. yüz kızartıcı olaylara yönelebildiği de göç ile ilgili üzerinde önemle durulan olumsuz sonuçlardandır.

* Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü / Erzurum.

Bireysel anlamda kimi zaman çare olabilen göçün, toplumsal anlamda Türkiye için bir çare olmadığı bugün daha iyi anlaşılmaktadır. Göç, göç veren bölgelerdeki sosyo-ekonomik sorunlara gerçek anlamda çözüm getiremediği gibi, gelişmiş bölgelerin de benzer sorunlara gömülmesine neden olmaktadır. Üstelik, göç veren bölgelerdeki insan ve sermaye kaynaklarının bu yolla kaybı, çoğu zaman, ülke açısından geriye dönülmez ve katlanılmaz ölçüde kaynak kayıplarına neden olmaktadır. Temel sosyo-ekonomik sorunların çözümü büyük ölçüde, göç veren yörelerin geri kalmışlığının kırılmasında yatmaktadır. Sorunların çözümü göç alan büyük şehirlerde bulunamıyorsa, çözümün çıkış kaynağında aranması gerekmektedir. Göç veren yörelerde sağlanması gereken öncelikli husus, sürdürülebilir yaşam ve iş koşullarının oluşturulması ve ileriye dönük perspektif kazandırılabilmesidir. Gerçekte göçün yöneldiği hedef umuttur. İnsanların umut uğruna yerlerini terk etmemeleri için onlara umut götürülmesi önemlidir. Ancak, bu umudun, geçici olmaması, düşlerin bir kez daha onarılmayacak şekilde yok edilmemesi gerekir. Kırsal yörelerde yaşayanlar için umut vermek bakımından yöredeki insanların asıl geçim kaynağı olan tarımsal faaliyetle ilgili düzenlemeler önem arz etmektedir.

Tarımsal faaliyetin kırsal yörelerin asıl geçim kaynağı olması nedeniyle göçün, tarımsal işletmecilik açısından incelenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda kırsal kesimden göçün tarım sektörü açısından olumlu ve olumsuz sonuçları belirtilmektedir. Şöyle ki, bir taraftan göçün tarımsal faaliyette; aşırı nüfus baskısının azaltılması, arazilerin vasıflarına uygun kullanımı, erozyonun önlenmesi, rekabet edecek büyüklükteki tarım işletmelerinin oluşturulması vb. konulardaki faydaları vurgulanırken, diğer taraftan tarımdaki fazla nüfusun sanayi ve hizmet sektörleri tarafından istihdam edilemediği, köylerde nüfus azlığının buralara bazı sosyal yatırımların yapılmasında mevzuat güçlüğü ortaya çıkardığı dolayısıyla nüfusun köy el sanatları, sulama, çayır mer'a, arıcılık, balıkçılık, vb. faaliyetlerle yerinde istihdamının daha doğru olacağı ifade edilmektedir. Konuyla ilgili olarak "Köy-Kent Projesi üzerinde önemle durulan güncel bir projedir. Örneğin, köy-kent projesi Van ilinin Çatak ilçesinin Kanaç köyünde uygulanmış, Ordu ilinin Mesudiye ilçesi ise 2000 yılının Temmuz ayında pilot bölge seçilmiştir.

Bu çalışmada, insanın doğup-büyüdüğü coğrafya ile bağlarını çözen ve onu göçe iten nedenleri araştırmak yanında asıl amaç, göçün sonuçlarını tarımsal işletmecilik açısından ortaya koymak ve konuyla ilgili gerekli düzenlemeleri veya alınması gereken önlemleri belirlemektir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde göç ile ilgili yapılan kapsamlı bir saha araştırmasında, göçün azaltılmasında tarımsal kalkınmanın önemli olduğu ve bu nedenle konunun tarım sektörü açısından incelenmesi önerilmiştir (Güllülü vd., 1997). Bu bölge, 73 il esas alınarak yapılan gelişmişlik sıralamasında oldukça gerilerdedir. Söz konusu gelişmişlik sıralaması açısından bölge illerinden Erzincan 42, Erzurum 57, Kars 65, Van 67 ve Ağrı 70. sırada yer almaktadır (Güllülü ve Gerni, 1995). Yine Doğu Anadolu Bölgesi 1980-85 ve 1985-90 yılları arasındaki nüfus hareketleri açısından Türkiye'nin en fazla net göç veren bölgesidir (Çakmak, 1995). Belirtilen gerekçelerle araştırma yöresi olarak Doğu Anadolu Bölgesi seçilmiştir.

Araştırma sonuçları, göçün tarım işletmelerinde arazi kullanımı, işgücü değerlendirme, sermaye oluşumu, pazarlama vb. konularla ilgili ortaya çıkardığı sorunların tespiti ve çözümü amacıyla gerekli tedbirlerin belirlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca, yörede nüfusun yaklaşık olarak %70'i tarımla uğraştığı için araştırma sonuçları doğrultusunda tarımda yapılacak düzenlemeler göçün metropol illerde ortaya çıkardığı gece kondu, işsizlik, yüz kızartıcı suçlar vb. sorunların çözümüne katkı sağlaması açısından da önem arz etmektedir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın materyalini araştırma yöresi olarak seçilen Erzurum'da göçün en fazla olduğu 4 ilçe dikkate alınarak örnekleme ile belirlenen 162 işletmeden anketlerle sağlanan veriler oluşturmaktadır. Veriler 1996 ve 1999 yıllarına aittir. Gerek göç ile ilgili çalışmalarda konunun göç veren yörelerde araştırılmasının önerilmiş olması ve gerekse şehirlere göç etmiş olanların belirlenmesinin güçlüğü düşünülerek, aynı zamanda yöredekilerin eğiliminin de belirlenmesi amacıyla hedef kitle olarak kırsal kesimde yaşayanlar seçilmiştir. Araştırma alanı olarak göç verme durumu dikkate alınarak en fazla göç veren dört ilçe gayeli örnekleme ile seçilmiştir. Dört ilçedeki tarım işletmelerinin tamamı popülasyonu oluşturmaktadır. Ancak, zaman ve maddi olanaklar çerçevesinde işletmelerin arazi varlıkları dikkate alınarak Basit Tesadüfi Örnekleme Yöntemi ile belirlenen 162 işletmeden elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Örnek büyüklüğü %90 güven sınırlarına göre ($Z=1.645$) hesaplanmıştır (İşçil, 1977 ref: Yamane, 1967).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

3.1. Göçün Özellikleri

Anket yapılan işletmelerin %64,06'sında göç varken, %35,94'ünde ise göç olmamıştır. Ailelerin arazi varlığı ile göç arasında yakın bir ters ilişki gözlenmiştir. Göçün %68,34'ü 5 hektarın altında araziye sahip işletmelerden gerçekleşmiştir. Ayrılanların %59,86'sını erkek, %40,14'ünü ise bayan nüfusun oluşturduğu ve ortalama yaşın 31 olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma yöresindeki göçün yıllara göre değişimi incelendiğinde anket sonuçlarına göre, köy nüfusunun ortalama olarak 1950'li yıllarda %0,65'i, 1960'lı yıllarda %1,24'ü, 1970'li yıllarda %3,11'i, 1980'li yıllarda %4,41'i ve 1990'lı yıllarda ise %6,31'i göç etmiştir. Görüldüğü gibi yıllar itibariyle göç eğilimi artmaktadır.

Kırsal kesimden göçün %43,38'i Erzurum merkez, %17,94'ü İstanbul, %8,48'i Bursa, %7,75'i İzmir, %5,20'si Antalya, %3,61'i Ankara, %2,41'i Mersin, %1,50'si Adana ve geriye kalan %10,0'u ise Manisa, Şırnak, vb. illere gerçekleşmiştir. Yöredeki göçün ağırlıklı olarak, bugün için büyük altyapı sorunlarının yaşandığı İstanbul, Bursa ve İzmir gibi illere olduğu görülmektedir. Başka bir açıdan incelendiğinde göç eden insanların %86,52'si illere, %9,65'i ilçelere, %3,17'si başka köylere ve %0,65'i yurtdışına gitmişlerdir.

Anket yapılan şahısların beyanlarına göre köyden ayrılanların gittikleri yerlerde %34,62'sinin serbest meslek, %30,49'unun memur, %19,85'inin inşaat işçisi, %3,19'unun ev hanımı, %2,81'inin öğrenci, %2,29'unun tarımla uğraştıkları ve %6,75'inin ise çalışmadıkları veya çok kısa süreli olarak çalıştıkları belirlenmiştir. Her ne kadar bu sonuç muhatap kitlenin beyanı değilse bile, en azından göç edenlerin yaklaşık olarak yarısından fazlasının inşaat işçisi, işportacılık, nakliyecilik, vb. faaliyetlerde yani tarımsal faaliyete göre nispeten daha zor koşullarda çalıştıklarını ortaya koymak açısından önemlidir.

3.2. Göçün Nedenleri

Göçün nedenleri belirlenirken konuyla ilgili araştırmalardaki (Güllülü vd., 1997; Kocaman, 1998; Soysal ve Arslan, 1993) ortak nedenler üzerinde durulmuştur. Buna göre araştırma yöresinde ailelerin;

- 1) İş bulmak (%38,32),
- 2) Evlilik (%14,65),
- 3) Birinci dereceden akrabalarının yanına gitmek (%13,40),

- 4) Terör (%8,34),
- 5) Sağlık (%6,28),
- 6) Eğitim (%0,84),
- 7) Kan davası, doğal afetler, barınma, özgür ortam isteği, gelecek nesillerin iyi bir hayat yaşaması düşüncesi, daha uygun iklim ve coğrafya koşulları vb. (%18,17) nedenler göç ettikleri belirlenmiştir.

Bu sonuç göstermektedir ki göçün sebepleri arasında en önemlisi olarak çiftçiliğin benimsenmemesi veya yeterli gelir elde edilememesi yani iş değişikliği yer almaktadır. Buradan hareketle tarımsal faaliyetteki sorunların çözümlenmesinin kırsal kesimden göçü azaltabileceğini ifade etmek mümkündür.

Tarımsal faaliyetin kabullenilmemesinin sebepleri araştırıldığında yöredeki çiftçilerin; girdi pahalılığı (%21,20), alet-ekipman yetersizliği (%14,39), sosyal güvence (%13,73), işçi bulamama (%9,04), arazi yetersizliği (%8,34), sulama sorunu (%8,29), pazarlama sorunu (%7,51), para sermayesi yetersizliği (4,56), arazinin verimsiz olması (%4,12), faaliyetin alternatiflerine göre zararlar gerçekleşmesi (%3,01), faaliyetin koşullarının zor olması, kooperatif eksikliği, yanlış devlet politikası, mandıra yokluğu vb. (%5,81) nedenlerle göç ettikleri belirlenmiştir.

3.3. Göçün Tarımsal İşletmecilik Açısından Değerlendirilmesi

3.3.1. Üretim Faktörleri Açısından

3.3.1.1. Arazi Varlığı ve Kullanımı

İncelenen işletmelerin arazi varlığı ve mülkiyet durumu Tablo:1'de verilmiştir.

Tablo:1. İncelenen İşletmelerin Arazi Varlığı ve Mülkiyet Durumu

Arazinin Nev'i	Miktarı (da.)	Mülkiyet Durumu (%)		
		Mülk	Kiracılık	Ortakçılık
Tarla Arazisi	76,40	91,04	5,38	3,59
Sulu	18,20	86,61	8,94	4,45
Kıraç	58,20	92,42	4,26	3,32
Çayır Arazisi	14,30	78,73	13,42	7,85
Ağaçlık Arazi	0,45	100,0		
Toplam	91,15			

Tablo:1'deki veriler göç eden ailelerin arazilerinin kiracılık ve ortakçılıkla işletilmesi durumunu açıklaması açısından önemlidir. Tablodan anlaşılacağı üzere kiracılık ve ortakçılıkla işletilen arazinin oranı çok düşüktür. Tarla arazisinin kiracılık ve ortakçılıkla işletileni %8,97 iken, çayır arazisi için bu rakam %21,27'dir. Bunun sebepleri olarak; arazinin verimsiz olması ve göç edenlerin zaman aşımından mülk edinilme endişesiyle arazilerini kiraya veya ortağa vermek istememeleri olarak ifade edilmiştir.

Arazinin kullanım durumuna bakıldığında tarla arazisinin %13,32'sinin boş bırakıldığı görülmektedir (Tablo:2).

Tablo:2. İncelenen İşletmelerde Tarla Arazisinin Kullanım Durumu

Ekilen Ürün Nev'i	Miktarı (da.)		Toplam Tarla Arazisindeki Payı (%)	
	Sulu	Kıraç	Sulu	Kıraç
Hububat	9,56	39,43	52,53	67,77
Çapa Bitkileri	4,62	6,64	25,38	11,41
Baklagiller	0,48	0,96	2,64	1,64
Yem Bitkileri	0,77	0,88	4,23	1,50
Diğer (sebze vb.)	0,26	----	1,43	----
Nadas	0,68	2,88	3,74	4,95
Ekilmeyip Boş Bırakılan	1,83	7,41	10,05	12,73
Toplam	18,20	58,20	100,00	100,00

İşletmelerde bir taraftan kiraya arazi kullanımı, diğer taraftan arazinin boş bırakılması çerçevesinde düşünüldüğünde göç eden ailelerin verimli arazilerinin yöredeki çiftçiler tarafından işletilmesi için, kiracılık ve ortakçılık koşullarının yazılı olarak belirlenmesinin gerekliliği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Araştırma yöresinde göç edenlerin %8,12'sinin topraksız oldukları, %4,31'nin arazilerini sattıkları ve geriye kalan %87,57'sinin ise köyde arazilerinin bulunduğu belirlenmiştir. Deneklerin beyanlarına göre, göç edenlerin köydeki tarla arazisi varlığı köyün toplam arazisinin %19,71'i, çayır arazisi ise toplam çayır varlığının %16,94'dür. Bu tarla arazisinin sadece %34,52'si, çayır arazisinin ise %42,63'ü bilfiil veya kiracılık ve ortakçılıkla işletilmekte geriye tarla arazisinin %65,48'i, çayır arazisinin ise %57,37'si boş kalmaktadır.

3.3.1.2. İşgücü

Araştırma yöresinde tarımdan kaçışın sebepleri arasında işçi bulamama dördüncü sırada önemli faktör olarak ifade edilmişken, konuyla ilgili yapılan araştırmalar (Erkuş vd., 1987; Esengün, 1987; Peker, 1993) ülkemiz tarım işletmelerinde işgücü varlığının yörelere göre değişmekle birlikte yaklaşık olarak %50'sinin atıl kaldığını yani gizli işsizliğin olduğunu ortaya koymaktadır. İncelenen işletmelerde nüfusun yaş ve cinsiyete göre iş başarma güçleri esas alınarak hesaplanan Erkek İş Birimi (EİB) cinsinden 4,37 olduğu hesaplanmıştır. İşletmelerde aile işgücünden tam olarak yararlanılamamasına rağmen, aile işgücü varlığının %23,48'i kadar da yabancı işçi çalıştırıldığı belirlenmiştir. Tüm bunlardan çıkarılacak sonuç; göçten dolayı işgücü kaybı olmasına rağmen, bu kayıp tarımsal faaliyeti olumsuz yönde etkileyen ciddi bir seviyede değildir.

3.3.1.3.Sermaye

Tarım işletmelerinde sermayenin çiftlik ve işletme sermayesinden oluştuğu dikkate alındığında, yöredeki göçün özellikle arazi sermayesi üzerinde etkili olduğu ifade edilebilir. Zira, göç edenlerin köyde kalan mal varlıkları olarak arazi ve binalar belirtilmiştir. Binaların zamanla bakımsızlık nedeniyle yıkıldıkları sadece arazinin önem arz ettiği görülmüştür. Arazi varlığı ve kullanımı kısmında da belirtildiği gibi göç edenlerin tarla arazilerinin %65,48'i çayır arazilerinin ise %57,37'si boş kalmaktadır. Ayrıca, yörede alet-ekipman, hayvan ve para varlığı gibi sermayeleri çok az olanların göç ettikleri dikkate alındığında göçün işletme sermayesi üzerindeki etkisi çiftlik sermayesine göre nispeten önemsiz ifade edilebilir.

Sermaye oluşumu açısından bakıldığında, yörede tarıma yatırım yapma eğiliminin az olduğu görülmüştür. İncelenen işletmelerin %58,26'sı tasarruf yapmadıklarını beyan etmişlerdir. Kısıtlı da olsa tasarruf yapabildiklerini ifade edenler bu tasarruflarını; arsa almak (%28,32), şehirlerde ev almak (%22,46), hayvan almak (%12,13), sulama amaçlı yatırım yapmak (%4,28), makine almak (%3,26), döviz, altın, faiz, tahvil almak

(%17,93) için değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Görüldüğü gibi tarımdan sağlanan tasarrufların yani ailenin cari gereksinimlerinden artan sermayenin yaklaşık olarak sadece %28'i tarıma geri dönmektedir.

3.3.1.4. Müteşebbis

İnsan, üretim faktörleri arasında işgücü kaynağı olabildiği gibi müteşebbis de olabilmektedir. Ancak, gelişmiş ülkelerde nüfusun %5-6'sı müteşebbis iken, Türkiye'de bu oranın %2-3 olduğu tahmin edilmektedir. Araştırma yöresinde genellikle nispeten arazisi kıt olanların göç ettikleri, zengin çocuklarının ise şehir yaşamını tercih ettikleri dikkate alındığında müteşebbis ruhuna sahip insanların tarımdan uzaklaştığı sonucuna varılabilir. Ayrıca, incelenen işletmelerde bayanların şehir yaşantısına özentilerinin erkeklere göre daha fazla olduğu gözlenmiştir.

3.3.2. Üretim Deseni ve Ürün İşleme Açısından

3.3.2.1. Üretimin Deseni

Türkiye'de tarım zaman zaman "ata sporu" olarak nitelendirilmektedir. Yani çiftçi kendisinden öncekiler hangi ürünleri yetiştirmişlerse aynı üretim desenini devam ettirmektedir. Çok önceleri için düşünüldüğünde mübadele aracı olan paranın olmaması, ulaşım problemleri vb. nedenler aile ihtiyacı için üretimi zorunlu kılmış ve dolayısıyla çiftçi, ailesinin ihtiyacı olan tarımsal ürünlerin hemen hepsini işletmesinden karşılamayı amaçlamıştır. Zamanla mübadelede para kullanılmaya başlanmış, ulaşım problemi çözülmüş, pazarlar, meyve sebze halleri teşekkül etmiş olmasına rağmen, çiftçinin bu değişime ayak uydurarak ailesinin ihtiyacı tarımsal ürünler yerine işletmesinde nispeten daha kârlı ürünleri yetiştirdiği söylenemez.

Araştırma yöresinde Aksöz'ün 1966 yılında yaptığı araştırmada belirlediği tarımsal üretim deseni ile Peker'in 1997 yılında belirlediği arasında fazla bir farklılık yoktur. Yani, arazinin hububat, baklagil, endüstri bitkileri, yem bitkileri vb. ürün gruplarına göre dağılımında fazla bir değişiklik olmamıştır. Sadece nadas alanlarındaki azalma dikkati çekmektedir.

Kırsal kesimden göçün tarım işletmelerinde üretim deseni üzerine etkisi irdelendiğinde, normalde şehirlere gidenlerin tarımsal ürünlerin pazarlanması, yeniliklerin uygulanması, vb. konulardaki katkılarından dolayı, daha kârlı ürünlerin yetiştirilmesine etkide bulunması beklenebilir. Ancak, bu konuda önemli bir değişim belirlenememiştir. İncelenen işletmelerde göç etmiş ailelerin arazilerini kiracılık ve ortaklıkla işletenler kârlı ürünlere yönelme yerine şehirdeki arazi sahiplerinin de tarımsal ürün ihtiyacını düşünerek üretime yön verdiklerini beyan etmişlerdir. Bu konuyla ilgili dikkati çeken bir başka husus, araştırma yöresinde çiftçilerin bir ürünün kârlılığını belirleme konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarıdır. Anketlerde "Yetiştirdiğiniz bir ürünün kârlılığını nasıl anlıyorsunuz ? Kârlı olan herhangi bir ürüne ne tür masraflar yaptınız? Bu üründen ne kadar gelir elde ettiniz?" şeklindeki soruya; elime çok para geçerse (%38.26), fiyatı yüksek olursa (%32,63), mahsul çok olursa, gübre fiyatları ve işçi ücretleri düşük olursa (%16.34) şeklinde yanıtlar alınmıştır. Çiftçilerin sadece %12.77'si gelir- gider durumuna bakarım demişlerdir. Üretimde kullanılan girdiler olarak üreticilerin %46.31'i bir fiil ödeme yapılan girdileri ifade ederken, yarıdan fazlası (%53.69'u) maliyet unsurlarını yaklaşık olarak (amortisman, sermaye faizi, genel idare masrafları hariç) ifade etmişlerdir.

3.3.2.2. Ürün İşleme

Araştırma yöresinde tarıma dayalı sanayi işletmeleri olarak; bitkisel yağ, un, süt ve şeker fabrikaları gibi kuruluşlar faal durumdadır. Söz konusu kuruluşlar Erzurum merkezde yoğunlaşmaktadır. Ankete katılanlar

tarafından kırsal kesimden göç edenlerden bu işletmelerde çalışanların oranı %3'ü geçmeyecek düzeyde ifade edilmiştir.

Araştırma yöresinde kırsal kesimden 1986 yılında göç etmiş zengin bir aile tarafından köyünde üretilen ayçiçeği, nohut, bulgur gibi kuru yemiş ve gıda maddelerinin fırınlama ve paketleme fabrikasının kolektif şirket olarak kurulduğu başarılı şekilde faaliyette bulunan bir tarıma dayalı sanayi işletmesi tespit edilmiştir.

3.3.3.Pazarlama Açısından

Türkiye genelinde olduğu gibi araştırma yöresinde de çiftçinin en önemli sorunlarından biri olarak pazarlama kanallarının uzun teşekkül etmesi ve dolayısıyla aracılardan payının fazla olması ifade edilebilir. Yörede kırsal kesimden göç edenlerin %36.43'ünün köyle ilişkilerinin kısa süreli ziyaretler, cenazelere katılma, part-time olarak yaz döneminde tarımsal faaliyette bulunma, kamu olanaklarını köye götürmede katkıda bulunma, tarımsal ürünlerin pazarlanmasına aracılık yapma vb. şekillerde devam ettirdikleri belirlenmiştir.

Göç edenlerin gerek ailelerinin tarımsal ürün ihtiyaçlarını köyden karşılama ve gerekse köyde kalan yakınlarının ürünlerini pazarlamalarına katkıda bulunmaları pazarlamada aracılardan azaltılması açısından önemli bir gelişmedir. Göç edenlerden köydeki ürünlerin pazarlanmasına katkıda bulunanların oranı %3.62 olarak belirtilmiştir.

Tüm bunların dışında kırsal kesimden göç edenlerin tarımsal yayım ve haberleşme, hükümet politikasının kırsal alanlarda takip edilmesi konusunda olumlu etkilerde bulduklarını ifade etmek de mümkündür.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Şahsi olanaklarla yürütülen bu çalışmada Erzurum'un göçün fazla olduğu altı ilçesinden Basit Tesadüfi Örnekleme Yöntemi ile belirlenen 162 işletmeden sağlanan veriler değerlendirilmiştir. Çalışmada varılan sonuçlar şunlardır:

1. Bugün için geline aşamada göçün, gerek göç veren ve gerekse göç alan yöreler için istenmeyen sonuçları ortaya çıkmaktadır. Göç sonucu azalan nüfus nedeniyle bazı hizmetlerin götürülmesinde yasal engeller olduğu için kırsal yörelerin kalkınması gecikmektedir. Bunun karşısında kentlerdeki çok hızlı sosyo-ekonomik değişim kırsal kesimde yaşayanları cezbetmektedir. Yani kır ile kent arasındaki gelişmişlik uçurumu göçte itme-çekme etkisi oluşturmaktadır. Dolayısıyla kentlerdeki sorunlar kırsal kesimde yaşanan sorunların uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Kırsal yerler yaşanır hale getirilmeden, kentteki sorunların sonu gelmeyecektir. Bileşik kaplar örneği, olumsuz koşullardan olumlu koşullara doğru hareket önlenemeyecektir. Kırsal yörelerin kalkındırılmasında ise önem verilmesi gereken öncelikli sektör tarımdır. Zira, kırsal kesimde asıl faaliyet veya geçim kaynağı tarımdır.
2. Araştırma yöresindeki ailelerin %64.06'sında göç gerçekleşmiş olup, yöredeki göçün %68.74'ü 5 hektarın altında araziye sahip işletmelerden olmuştur. Yörede kırsal kesimden göç 1950 yılından bugüne yıllar itibariyle artma eğilimi göstermiştir.
3. Kırsal kesimden göç Erzurum Merkez, İstanbul, Bursa, İzmir, Antalya, Ankara, Mersin, vb. illere gerçekleşmiştir. Göçün %86.52'si illere %9.65'i ilçelere, %3.17'si başka köylere ve %0.65 i ise

yurt dışına gerçekleşmiştir. Yöredeki göç ağırlıklı olarak bugün için büyük altyapı sorunlarının yaşandığı metropol illere olmuştur.

4. Köyden ayrılanların yaklaşık olarak yarısından fazlasının gittikleri yerlerde inşaat, işportacılık, nakliye vb. şeklindeki tarımsal faaliyete göre nispeten daha zor koşullarda çalıştıkları belirlenmiştir.
5. Göçün nedenleri arasında en önemlisi olarak çiftçiliğin benimsenmemesi veya yeterli gelir elde edilmemesi yani iş değişikliği yer almaktadır. Tarımsal faaliyetten kaçışın sebepleri arasında ise girdi pahalılığı, alet-ekipman yetersizliği, sosyal güvencenin olmayışı, işçi bulamama, arazi yetersizliği, sulama, pazarlama vb. en önemlilerindendir.
6. Araştırma yöresinde göç edenlerin %8,12'sinin topraksız oldukları, %4,31'nin arazilerini sattıkları ve geriye kalan %87,57'sinin ise köyde arazilerinin bulunduğu belirlenmiştir. Göç edenlerin köydeki tarla arazisi varlığı köyün toplam arazisinin %19,71'i, çayır arazisi ise toplam çayır varlığının %16,94'dür. Göç edenlerin tarla arazilerinin %65,48'i, çayır arazilerinin ise %57,37'si boş kalmaktadır.
7. Göçten dolayı işgücü kaybı olmasına rağmen, bu kayıp tarımsal faaliyeti olumsuz yönde etkileyecek kadar ciddi seviyede değildir. Ancak, tarımsal işgücüne katılım eğilimi çok düşüktür. Tarımda nüfus azalışı halihazırda emek verimini artırıcı seviyededir. Böylece, tarım dışına göçün kırsal gelirden artışa ve tarım dışında ise gelişmeye neden olduğu ifade edilebilir.
8. Yörede tarıma yatırım yapma eğiliminin az olduğu görülmüştür. İncelenen işletmelerin %58,26'sı tasarruf yapamadıklarını beyan etmişlerdir. Tasarruf yapabildiklerini ifade edenlerin ise bu tasarruflarının sadece %28'i tarıma geri dönmektedir.
9. Kırsal kesimden arazisi kıt olanlar düşük gelir sebebiyle, zenginler ise şehir yaşamının sosyal albenisini düşünerek göç ettiklerinden müteşebbis ruhuna sahip insanların tarımdan uzaklaştığı gözlenmektedir.
10. Yöredeki göçün tarım işletmelerinde üretim deseninin değişimi yani aile ihtiyacının işletmeden karşılanmasından ziyade kârlı ürünlere yönelim üzerine fazla etkili olmadığı gözlenmiştir.
11. Ayrıca, göçün tarıma dayalı sanayiinin gelişmesi, kırsal kesimdeki ürünlerin pazarlanmasının kolaylaşması, tarım politikalarının takibi konularında olumlu etki yarattığı belirlenmiştir.

Yukarıda özetlenen sonuçlar doğrultusunda şunu söylemek mümkündür: Kırsal kesimden göç tarım sektörü açısından henüz çok ciddi olumsuz etki yapacak yapısal değişim noktasına ulaşmamıştır. Ancak, gerekli düzenlemeler yapılmadığı ve göç aynı şekilde devam ettiği takdirde ciddi sorunlarla karşılaşılacağı söylenebilir.

4.2. Öneriler

Kır ile kent arasındaki gelişmişlik uçurumu göç olayında itme-çekme etkisi oluşturduğundan, kırsal yörelerin kalkındırılmasına önem verilmesi ve bu amaçla öncelikle tarım sektörünün sorunlarının çözüme kavuşturulması gerekir. Sanayileşme, kamu yatırımlarının dağılımı vb. politikaların büyük şehirlere göçü özendirilmeyecek düzenlenmesinde yararlar olacaktır. Bu çerçevede kırsal sanayiye önem verilebilir.

Göç etmiş ailelerin arazilerinin en azından kiracılık ve ortaklıkla işletilebilmesi için tarımda kiracılık ve ortaklık koşulları yazılı olarak belirlenebilir. Ayrıca, kırsal kesimden göç edenlerden kamu sektöründe istihdam edilenlerin arazilerini birinci derecedeki akrabalarına satışta cazip olanaklar sağlanabilir.

Tarımda işgücü istihdamını sağlayacak sulama, çayır-mer'a, köy el sanatları vb. projelerin uygulanması yanında çalışanların sosyal güvenlik durumları konusuna daha fazla önem verilebilir.

Tarımdan kazanılan tasarrufların yeniden tarıma dönmesi için tarımsal faaliyetin kârlılığı için gerekli düzenlemelere gidilebilir. Bu amaçla optimum planların belirlenmesi ve uygulanması önem arz etmektedir.

Müteşebbis ruhuna sahip insanların tarımdan kaçmaması için kentin sosyal olanakları köylere de götürülebilir. Bu kapsamda eğitim, sağlık ve kültürel faaliyetlere önem verilebilir.

Konunun daha kapsamlı araştırmalarla desteklenmesi, özellikle, kırsal kesimden göç edenlerden herhangi bir kamu kuruluşunda çalışarak emekli olduktan sonra köye geri dönenlerin durumlarının emeklilik yaşının uzatılması da dikkate alınarak araştırılabilir.

Tarıma dayalı sanayi işletmelerinde yaşanan sorunların çözümünde de etkili olabileceği düşüncesiyle sözkonusu işletmelerde kırsal kesimden göç edenlerin istihdamı önerilebilir. Örneğin, araştırma yöresinde 1997 yılında pancar alım döneminde Şeker Fabrikası çalışanları greve gittikleri için üretici mağdur edilmiştir. Fabrika çalışanlarının üreticilerin yakınları olması durumunda üreticinin mağduriyeti nispeten azaltılabilir.

5. KAYNAKLAR

- Aksöz, İ. , 1966, Erzurum Ovasındaki Ziraat İşletmelerinin Ekonomik Durumu. Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Ziraat Araştırma Enst. Yayını, Erzurum.
- Arı, O.ve C. O. Tütengil, Adapazarı'na Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması. Sakarsa Sosyal Araştırma Merkezi No:4, Seri: A, İstanbul.
- Arslan, M.R. ve M. Soysal, 1993. Yüreğir Ovası Köylerinden Kente (Adana'ya) Göç Olayı ve Göç Eden Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapıları. Ç.Ü.Z.F.Dergisi 9, (1) Adana.
- Çakmak, E., 1995. Gümrük Birliğinin Muhtemel Bölgesel Etkileri ve Doğu Anadolu Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme. Dışa Açılma ve Doğu Anadolu'nun Kalkınma Sorunu Üçüncü Ulusal İktisat Sempozyumu (12-13 Ekim) Türkiye Ekonomi Kurumu Yay. Erzurum.
- Çakmak, E. ve O.Zaim, 1998. Türkiye Tarımında Toprak ve Emek Verimliliği. Türkiye'de Tarımsal yapı ve İstihdam. DİE Yay. No:2210, Ankara.
- Çınar, R., 1994. Göç ve Pazarlama İlişkisi Üzerine Bir Saha Araştırması. Atatürk Üniv. İ İ B Fak. Dergisi, Cilt:X, Sayı:3-4. Erzurum.
- Ergin, G., 1996. Kırsal Kesim-Göç ve Kentleşme. tarım ve Mühendislik TMMOB Ziraat Müh. Odası Yayın Organı Sayı:52.Ankara.
- Erkuş, A., M. Bülbül, T. Kıral, Fethi Açıl, R. Demirci, 1995, Tarım Ekonomisi. Ankara Üniv. Ziraat Fak. Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yay. No:5, Ankara.
- Erkuş, A.; T. Kıral ve S. Eraktan, 1987. Ankara İlinde Tarım İşletmelerinde İşgücü Varlığı ve Kullanım Durumu. Ankara Üniv. Ziraat Fak. Ankara.
- Esengün, K., 1987. Tokat İli –Merkez İlçesi Tarım İşletmelerinde İşgücü Varlığı ve Değerlendirme Durumu Üzerine Bir Araştırma. Cumhuriyet Üniv. Fen Bil. Enst. YL Tezi. Tokat.
- Güllülü, S.; S. Öner ve H. B. Kaçmazoğlu, 1997. Doğu Anadolu'da Göç Eğilimi Nedenler ve Çözümler. Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Yay. Erzurum.
- Güllülü, U. ve C. Gerni, 1995. Doğu Anadolu Ekonomisi-Yapısal Gelişme Hedefleri. Dışa Açılma ve Doğu Anadolu'nun Kalkınma Sorunu Üçüncü Ulusal İktisat Sempozyumu (12-13 Ekim) Türkiye Ekonomi Kurumu Yay. Erzurum.
- İşçil, N, 1977, Örneklemeye Yöntemleri. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay. No:13, Ankara.
- Karagölge, C., 1978, Müteşebbüs Faktörünün Tarımsal Üretimdeki Etkisinin Ekonometrik Bir Yöntemle Araştırılması. Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Dergisi (9)1.
- Karagölge, C., 1996, Tarımsal İşletmecilik-Tarım İşletmelerinin Analizi ve Planlanması. Atatürk Üniv. Yay. No: 827, Ziraat Fak. Yay. No:326, Ders Kitapları Serisi No:7, Ziraat Fak. Ofset Tesisi, Erzurum.
- Kızıloğlu, S., T. Hatunoğlu, C. Karagölge, 1994, 1966 yılından 1993 yılına, Erzurum ovasındaki tarım işletmelerinin ekonomik durumundaki değişimler. Türkiye I. Tarım Ekonomisi Kongresi, 8-9 Eylül İzmir.

- Kocaman, T., 1998. Türkiye’de İç Göçler İller Arası ve Kır-Kent Göçleri ve Gç Edenlerin Nitelikleri (1965-1990). Türkiye’de Tarımsal yapı ve İstihdam. DİE Yay. No:2210, Ankara.
- Peker, K., T.Ayyıldız, 1993, Pasinler ilçesi tarım işletmelerinde atıl işgücünün tespiti ve bu işgücünün değerlendirme imkânları. Atatürk Üniv. Fen Bilimleri Enst. YL tezi Erzurum.
- Soysal, M.; M. Kantar; A. Yalçın, 1998. Köyden Kente Göç Olgusu ve Göçün Toplumsal Yapıda Meydana Getirdiği Değişim Adana İli Yüreğın Ovası Köyleri ve Anadolu Mahallesi. Türkiye 3. Tarım ekonomisi Kongresi, Ziraat Bankası yayınları No:35, Ankara.
- Zoral, K.Y., 1975, Doğu Anadolu Tarımsal Üretiminde Faktörlerin Verimliliği ve Aggregate Üretim Fonksiyonları. Atatürk Üniv. Yay. No: 432, Ziraat Fak. Yay. No: 200, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Yamane,T., 1967. Elementary Sampling Theory. Prentice-HallInc. Englewood Cliffs., USA.